

УДК 658.589:347.61

Т.І. Шанскова,

кандидат педагогічних наук, в.о. доцента
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

АНАЛІЗ ПРИЧИН ПРАВОПОРУШЕНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ПІДҐРУНТЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З МОЛОДДЮ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розкрито сучасний стан правопорушень неповнолітніх в Україні, виділено відмінність між поняттями "правопорушення" та "злочин". Проаналізовано причини правопорушень неповнолітніх у сучасних умовах та подано основні напрями роботи різних соціальних інститутів щодо їх запобігання.

На сьогоднішній день проблема правопорушень неповнолітніх є і залишається однією з гострих проблем українського суспільства. над пошуком шляхів її вирішення працює широке коло фахівців різних наукових галузей: кримінології, юриспруденції, психології, педагогіки, соціальної педагогіки, соціології, правознавства тощо.

За статистичними даними насьогодні злочинність неповнолітніх має таку структуру: злочини, пов'язані з наркотиками – 2,8 %; хуліганство – 6,2 %; крадіжки – 70,5 %; злочини проти життя та здоров'я – 2,1 %; інше – 9,4 %.

Злочинність серед молоді все більше набуває групового характеру. Питома вага злочинів, учинених групами, становить понад 70 %. Щодня підлітки в Україні вчиняють понад 100 злочинів, у тому числі одне вбивство або злочин із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, одне звалтування, два-три розбійні напади, вісім пограбувань, сімдесят крадіжок приватного та державного майна.

Термін "правопорушення" застосовується в широкому розумінні та об'єднує поняття як злочину, тобто діяння, окресленого в Кримінальному Кодексі України (ККУ), так і правопорушення, відповідальність за яке настає в адміністративному порядку.

Визначення поняття "злочин" міститься в статті 7 ККУ, це суспільно небезпечне діяння (дія або ж бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, її політичну та економічну систему, державну, громадську та особисту власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права та свободи громадян, а також інше суспільно небезпечне діяння, що посягає на громадський правопорядок.

Адміністративне правопорушення – посягання на громадський і державний порядок, державну власність, права та свободи громадян, на встановлений порядок управління, навмисна чи необережна дія або бездіяльність, за яку законом передбачена адміністративна відповідальність.

Злочин становить собою більшу суспільну небезпеку, ніж адміністративне правопорушення. Покарання за скоєння злочину має право виносити тільки суд, який своє рішення закріплює вироком. Особа, винна в скоєнні злочину несе, покарання та визнається злочинцем. При адміністративній відповідальності такого немає. До осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, застосовуються адміністративні стягнення, що можуть накладатися народними судами, адміністративними комісіями, службами в справах неповнолітніх, органами внутрішніх справ.

Тобто, поняття "правопорушення" є досить широким. До нього належать як злочин, так і адміністративне правопорушення.

Злочинність – негативне соціально-правове явище, що існує в суспільстві, має свої закономірності, кількісні та якісні характеристики, несе негативні для суспільства та людей наслідки та вимагає спеціальних державних та громадських заходів контролю над ним.

Злочинність має велику суспільну небезпеку, оскільки гальмує соціальний розвиток й економічні перетворення в країні, призводить до дезорганізації соціальних структур, порушує суспільний спокій, викликає в людей почуття невпевненості, тривоги, страху, сприяє залученню до скоєння злочинів людей, породжує недовіру людей до правоохоронних органів та держави загалом, потребує значних матеріальних та ресурсних витрат.

Основними причинами правопорушень неповнолітніх є:

1. Соціально-економічні: зубожіння населення; відсутність цивілізованих ринкових відносин; розвиток тіньової економіки; зростання в суспільстві соціальної напруги, рівня безробіття, зокрема серед молоді (кожний третій випускник школи й ПТУ та кожний п'ятий випускник вищих навчальних закладів – безробітні). Окрім цього, політична нестабільність загострює економічну та соціальну ситуацію в Україні.

2. Несприятливе сімейне оточення (сорок відсотків неповнолітніх правопорушників виховувалося в неблагополучних сім'ях: з них 30 % – у неповних, 45% – у конфліктних, 25 % - в асоціальних і кримінальних сім'ях). У той же час шістьдесят відсотків неповнолітніх правопорушників виховувалося в зовнішньо благополучних сім'ях, проте, з них 55 % виховувалося в матеріально незабезпечених сім'ях, 35 % – у сім'ях із низьким культурно-освітнім рівнем батьків, а 10 % – у досить заможних родинах).

3. Проблеми у взаємостосунках неповнолітнього в шкільному середовищі (антипедагогічні методи роботи вчителів із важковиховуваною дитиною, конфліктні ситуації в класному колективі, неуспішність у навчанні, слабкий зв'язок між школою та сім'єю).

Окремо потрібно виділити низький рівень правової освіти та виховання в школі та сім'ї й формування на цій основі правового нігілізму – негативного або байдужого ставлення до норм державного права.

4. Негативний вплив позашкільного середовища: скорочення системи закладів дозвілля для неповнолітніх призводить до незайнятості вільного часу дітей та підлітків (в Україні три тисячі населених пунктів не мають

жодного закладу культури, 6,5 тисяч культурних закладів зачинено, а ще 500 знаходяться в аварійному стані); негативний вплив засобів масової інформації, що пропагують культ фізичної сили та агресію.

Окрім цього, неформальні та кримінальні об'єднання втягують неповнолітніх до вчинення правопорушень такими шляхами: а) спекулюванням на клановій залежності (піднесенні виняткового статусу членів певного кримінального угруповання); б) заохоченням таких негативних рис людини як жадібність, скупість, прагнення до надмірного ризику тощо; в) демонстрацією хибного психологічного захисту; г) відкритим психологічним (погроза компрометації, шантаж, залякування) та фізичним (побиття, тілесні ушкодження) насильством; д) проханнями про допомогу, порадами, настановами тощо.

Поширення в суспільстві "фонових" та взаємопов'язаних із правопорушеннями явищ як алкоголізм, наркоманія, проституція, ВІЛ-інфекція (СНІД) підвищують рівень втягнення неповнолітніх до противоправних учинків. Наприклад, спектр правопорушень, пов'язаних із наркотичними речовинами є досить широким, а саме: контрабанда, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, збут, організація або утримання місць для незаконного вживання наркотиків. Також злочини здійснюються з метою придбання наркотиків або в стані наркотичного сп'яніння.

5. Вікові особливості психіки підлітків, які сприяють антисуспільним проявам (акцентуація характеру, реакція групування, реакція емансипації, почуття дорослості, прагнення до самоствердження, емоційна невірноваженість, підвищена збудливість, комфортність тощо).

6. Біологічними та генетичними причинами вчинення неповнолітніми правопорушень є порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму; вроджені психопатії; мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку.

7. Екологічні – негативний вплив факторів природного середовища.

У процесі проведення профілактичної роботи соціальному педагогу потрібно в кожному конкретному випадку враховувати весь спектр причин учинення правопорушення та механізми формування кримінальної поведінки неповнолітніх.

У науковій літературі злочинець визначається як особа, що здійснила чи здійснює злочин. Розроблено також певні типології злочинців, зокрема за характером антисоціальної спрямованості та ціннісними орієнтаціями, за глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості.

За характером антисоціальної спрямованості та ціннісними орієнтаціями виділяють такі типи злочинців:

- з негативно зневажливим ставленням до особи, що здебільшого вдаються до агресивно насильницьких дій;
- з корисними спонуканнями, пов'язаними з ігноруванням права власності, що здійснюють розкрадання, шахрайство;
- з індивідуалістичним, антисоціальним ставленням до різних нормативних установок та своїх обов'язків, схильні до хуліганських дій, самоуправства, непокори законним вимогам представників влади;
- з легковажно безвідповідальним ставленням до існуючих норм поведінки та законів. Сюди належать необережні злочини.

За глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості злочинців розподіляють на такі категорії:

- ситуативний – злочин вчинено під впливом несприятливих обставин;
- випадковий – злочин вчинено вперше, а злочинець до цього характеризувався соціально позитивною поведінкою;
- нестійкий – особа вчинила злочин уперше, проте раніше мала делінквентну поведінку;
- злісний – особа раніше вчиняла злочини, проте не притягувалася до відповідальності, чи притягувалася без позбавлення волі;
- особливо злісний – це рецидивіст, який постійно вчиняє злочини та притягується до відповідальності.

Передумовою кримінальної поведінки неповнолітніх є делінквентна поведінка, яку визначають як комплекс асоціальних вчинків, які мають стійкі негативні соціокультурні характеристики, порушують правові норми, але не тягнуть за собою кримінальної відповідальності.

Багато вітчизняних та зарубіжних учених займаються вивченням проблем девіантної поведінки неповнолітніх та можливостей її попередження (Дж. Боулбі, Л.Берковіц, Е. Глюк, Ш. Глюк, А. Кеттле, Д. Райт, С.Рей та ін.).

Досить поширеними теоріями, що намагалися пояснити відхилення в поведінці неповнолітніх відповідно до особливостей та закономірностей людської психіки є різновиди "теорії фрустрації".

Американський вчений Л. Берковіц визначає фрустрацію як відповідну реакцію на будь-яке втручання в людську діяльність, спрямовану на досягнення певних життєвих планів, важливої для індивіда мети. Неможливість людини досягнути бажаний результат викликає негативні емоційні реакції, що є внутрішньою умовою формування агресивних проявів.

Відомі американські вчені Елеонора і Шелдон Глюк, які обстежили п'ятсот неповнолітніх делінквентів дійшли до висновку, що більшість із них почали виявляти ознаки відхилення у поведінці в дитинстві. Тому з метою профілактики правопорушень неповнолітніх вчені запропонували "прогнозування поведінки неповнолітніх", яке полягає в ретельному обстеженні дітей раннього віку та виявленні в них криміногенних властивостей [1].

В останні роки зростає кількість злочинів, скоєних неповнолітніми. Щороку до позбавлення волі засуджується близько 4,5 тисяч підлітків. У той же час відбувається реформування кримінально-виконавчої системи та пошук видів покарань, альтернативних позбавленню волі, як громадські роботи та обмеження волі.

Такі види покарань відповідають принципу гуманізму державної політики у сфері застосування та виконання кримінальних покарань щодо неповнолітніх.

Для здійснення контролю за виконанням покарань щодо неповнолітніх, не пов'язаних із позбавленням волі, в Україні існує кримінально-виконавча інспекція, станом на 1 червня 2003 року на обліку якої перебувало 8410 неповнолітніх.

На сьогоднішній день в Україні основними органами й службами в справах неповнолітніх та спеціальними установами, що здійснюють соціальний захист і профілактику правопорушень неповнолітніх є:

1. Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, республіканський комітет у справах сім'ї та молоді Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих і районних у містах рад.

2. Школи соціальної реабілітації та професійно-технічні училища соціальної реабілітації.

3. Центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

4. Притулки для неповнолітніх.

5. Суди.

6. Кримінальна міліція у справах неповнолітніх.

7. Приймальники-розподільники для неповнолітніх.

8. Виховно-трудова колонія державного департаменту України з питань виконання покарань.

9. Інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, окремі громадяни, що беруть участь у здійсненні соціального захисту та профілактики правопорушень неповнолітніх у межах своєї компетенції.

У Великобританії у випадку вчинення злочину неповнолітнім до шістнадцяти років справа не розглядається судом, а спеціальною комісією "Children's Panels", склад якої призначається державним секретарем на п'ять років. Члени комісії проходять відповідну підготовку за спеціальними програмами [2].

Профілактику правопорушень можна розглядати як усунення причин правопорушень, умов та обставин, що сприяють їх скоєнню; виявлення осіб, від яких можна очікувати скоєння правопорушення, та вплив на них за допомогою переконання та примусу.

Суб'єктами профілактики правопорушень є державні органи та громадські організації, посадкові особи й окремі громадяни, які цілеспрямовано на різних рівнях здійснюють заходи з виявлення та усунення причин та умов, що сприяють скоєнню правопорушень.

Правове виховання – цілеспрямований процес, який передбачає озброєння вихованців правовими знаннями та вміннями й формування на цій основі правосвідомості та правової поведінки законослухняного громадянина.

А.Й. Капська визначає соціально-правове виховання як цілеспрямовану систематичну діяльність державних органів та соціальних інститутів, яка спрямована на здобування дітьми та молоддю правових знань, перетворення їх в особисті переконання, формування на їх основі правосвідомості та правової поведінки. Дослідниця також запропонувала модель соціально-правового виховання школярів, яка складається з соціально-правового світогляду, активної життєвої позиції та соціального захисту інтересів [3].

Виділяють такі елементарні соціальні уміння: слухати, розпочати розмову, підтримувати розмову, ставити запитання, дякувати. Вищими соціальними вміннями є: звернутися по допомогу, ввійти в колектив, пояснювати, переконувати, дотримуватися вказівок, просити вибачення. Вміння, альтернативні агресії, є такими: просити дозволу, поділитися чимось, допомагати іншим, володіти собою, відстоювати свої права, уникати бійок. Вміння реагувати на стрес: доцільно реагувати на невдачу, на звинувачення, встояти перед груповим тиском, реагувати на нехтування, долати збентеження, вміти скаржитися, реагувати на скаргу.

На профілактику правопорушень неповнолітніх значний вплив має правове виховання дітей у сім'ї, яке на сьогоднішній день в Україні проводиться недостатньою мірою. На основі аналізу результатів опитування батьків неповнолітніх з'ясувалося, що 78,8 % батьків проводять зі своїми дітьми бесіди правового характеру, роз'яснюючи сутність моральних і правових норм, заборон. Проте батьки зазначили, що більшість таких бесід мають повчально-заялюючий характер. Окрім цього, 50 % батьків не знали, що неповнолітні притягуються до кримінальної відповідальності [4; 5].

Тобто, правове виховання учнів повинно включати в себе не тільки озброєння знаннями щодо адміністративної та кримінальної відповідальності, а також засвоєння учнями знань щодо своїх прав у сім'ї, школі, суспільстві. Неповнолітні також повинні набувати різних соціальних умінь, володіння якими призводить до соціальної компетентності особистості.

Таким чином, детальний аналіз причин правопорушень неповнолітніх дає змогу окреслити основні напрями діяльності різних соціальних інститутів, установ, громадських організацій, кожної молодої людини, що спрямовані на зниження рівня злочинності та правопорушень серед неповнолітніх, а саме:

- зниження рівня безробіття, особливо молодіжного;
- соціальна допомога малозабезпеченим, молодим, неблагополучним, асоціальним сім'ям та її спрямованість на подальший саморозвиток кожної сім'ї;
- правове виховання дитини в сім'ї, набуття необхідних соціальних умінь;
- високий рівень правового виховання учнів у школі;
- корекція проявів агресивної поведінки неповнолітніх;
- запобігання переходу девіантної поведінки неповнолітніх у кримінальну;
- підвищення успішності дитини в навчальній діяльності, взаємостосунках з однолітками;
- розвиток системи позашкільних дозвільних закладів, здебільшого безплатних;
- підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо попередження, розкриття злочинів;

– широка соціальна реклама, спрямована на формування правової культури населення загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Фарафонова Т.В. Погляди зарубіжних учених на проблему відхилень у поведінці неповнолітніх // www.meta-ukrain.com.
2. Галковська Т. Фатальні гени або мова спілкування долі з людиною // <http://www.zn/kyiv/ua/nn/show/408/35921/>.
3. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А.Й. Капської. – К.: Центр навч. літ., 2004. – С.328 – 346.
4. Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Методичні матеріали / за заг. ред. В. П. Лютого. – К.: СССМ, 2005. – 104 с.
5. Закон України "Про державну кримінально-виконавчу службу в Україні" // Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Методичні матеріали / за заг. ред. В. П. Лютого. – К.: СССМ, 2005. – С. 85 – 102

Матеріал надійшов до редакції 02.11.2006

Шанскова Т.И. Анализ причин правонарушений несовершеннолетних как основа социально-педагогической работы с молодежью по профилактике преступлений.

В статье раскрыта современная ситуация правонарушений несовершеннолетних в Украине, выделено отличие между понятиями «правонарушение» и «преступность». Проанализированы причины правонарушений несовершеннолетних в современных условиях и даны основные направления работы различных социальных институтов по их предупреждению.

Shanskova T.I. The analysis of juvenile's offences causes as a foundation of the social-pedagogical work for youth from notification of crime.

The article features the contemporary state of juvenile's offences in Ukraine. The difference between the notions "offence" and "crime" is distinguished. The causes of juvenile's offences in contemporary conditions are analysed and the basic work trends of different social institutes to prevent offences are presented.